

Легоминова С. В.

Государственный университет телекоммуникаций, г. Киев

НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

Исследованы теоретические основы институциональной политики с определением основных принципов конкуренции. Обозначена основная проблематика, предложены направления реформирования в сферах: экономической, политической, образовательной, правовой, государственного управления.

Ключевые слова: институциональная политика, устойчивое инновационное развитие, электронное правительство, реформирование, экономика знаний.

Legominova S. V.

State University of Telecommunications, Kyiv

DIRECTIONS OF REFORMING THE INSTITUTIONAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF PROVIDING SUSTAINABLE INNOVATIVE DEVELOPMENT

Summary

The theoretical foundations of institutional policy with the definition of the basic principles of competition are explored. The main problems are identified, the directions of reform are proposed in the spheres of: economic, political, educational, legal, public administration.

Key words: institutional policy, sustainable innovation development, e-government, reforming, knowledge economy.

УДК 332.01:631.67

Нечипоренко О. М.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

РОЛЬ ЭКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ЗРОШУВАНИМ ЗЕМЛЕРОБСТВОМ

В статті досліджено потенційну роль екосистемного підходу в інноваційному розвитку управління зрошуваним землеробством. Приведено можливі напрями реалізації принципів екосистемного підходу для забезпечення ефективного функціонування іригаційно-меліоративного комплексу України. Розкрито суть екосистемних послуг, показана їх класифікація під час проведення гідромеліоративних заходів. Висвітлено методи економічної оцінки екологічних сервісів та можливі проблеми під час визначення їх ролі у поліпшенні політики використання земельних і водних ресурсів.

Ключові слова: екосистемний підхід, адаптивне управління, зрошуване землеробство, екосистемні послуги, вартісна оцінка.

Постановка проблеми. У сучасній системі іригаційного землеробства все більше загострюються внутрішні протиріччя та зовнішні виклики, про що свідчить як погіршення загальних результатів господарювання, так і порушення безпечності агроєколандшафтів у зонах зрошення. На початкових порах факт спорудження каналів і водосховищ, а потім безпосередньо проведення поливів сільгоспугідь порушили багатовікову рівновагу навколишнього середовища, змінили гідрологічний режим та мікроклімат, трансформували гідрохімічні та інші процеси в ґрунті, прискорили або, навпаки, уповільнили природну еволюцію, спричинили протиріччя у самій геосистемі та у взаємовідносинах її з людиною і виробництвом.

Поряд із вирішенням соціально-економічних завдань стосовно збільшення виробництва харчових продуктів, кормів і сільськогосподарської сировини, поліпшення водозабезпеченості комунальних потреб населення та місцевої промисловості гідромеліорація водночас суттєво впливає на навколишнє природне середовище, підсилює антропогенне і техногенне навантаження на нього. Наслідки цього впливу рідко можуть бути позитивними і переважно мають негативний характер, їх масштаби змінюються в часі та залежно від

конкретних природно-кліматичних, а також територіально-виробничих умов.

Незважаючи на довготривалі загрози виклики, дати вичерпну відповідь на питання про вплив іригації на екологічну ситуацію (напрями і тенденції її змін) на клімат, гідрогеологічні умови місцевості, життя рослин, тварин та людини поки що не вдається. Слід зазначити, що достовірних, повних наукових відомостей і емпіричних даних дотепер не мають ні економісти, ні екологи, ні спеціалісти інших наукових напрямів. Як наслідок, за відсутності необхідної інформації неможливо провести об'єктивну комплексну економіко-екологічну оцінку, все більш запитуваних в умовах кліматичних змін, гідромеліоративних заходів. Тим не менше, нині, практично всі можливі порушення навколишнього середовища та негативні наслідки меліоративного будівництва і безпосередньо зрошення достатньо відомі й до певної міри вивчені. Насамперед це стосується їх очевидних впливів на агроєкосистеми, соціально-екологічне середовище, гідрологічні цикли, зональні ґрунтово-кліматичні умови тощо [1], що дає змогу досліджувати можливість запровадження екосистемних підходів до управління зрошуваним землеробством з урахуванням вартісної оцінки наданих екологічних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні, а також емпіричні аспекти еколого-економічної оцінки використання земельних, водних ресурсів знайшли своє відображення у наукових працях С. Балюка [10], Р. Важегової [11], В. Голяна, Л. Грановської, Б. Данилишина, Д. Добряка, С. Дорогунцова, Л. Новаковського, М. Ромащенко [10], П. Саблука, В. Трегобчука [1], О. Тарарико, М. Хвесика, О. Ходаківської, М. Федорова та багатьох інших провідних учених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нинішнє нагромадження еколого-економічних проблем та викликів в аграрній сфері спонукає до активізації досліджень у цьому напрямі, зокрема стосовно вдосконалення системного підходу до реального оцінювання результатів функціонування зрошувального землеробства та їх урахування за інноваційного вдосконалення управління іригаційно-меліоративним комплексом.

Мета статті полягає у розкритті доцільності запровадження екосистемного підходу в управлінні зрошуваним землеробством та необхідності економічної оцінки неринкових екосистемних послуг для повноти визначення результативності гідромеліоративних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов ведення меліоративного землеробства особливу тривогу викликає зростаюча деградація основного засобу аграрного виробництва – землі. Загалом по Україні, за даними меліоративного кадастру, добрий еколого-меліоративний стан мають близько 60% поливних земель, задовільний – майже 30% і решта угідь – незадовільний. Як свідчить практика, за штучного збільшення зменшується вміст гумусу, місцями збільшується засоленість і осолонцювання, відбувається ущільнення, забруднення ґрунтів залишками токсичних речовин та важкими металами, внаслідок зростання рівнів ґрунтових вод часом спостерігається підтоплення сільськогосподарських угідь і населених пунктів. Слід також зазначити, що дренажні води, які в результаті зрошення стікають із полів і містять велику кількість залишків мінеральних добрив, пестицидів та стимуляторів росту, забруднюють не лише ґрунт, а й наступні водойми, значно погіршуючи в подальшому якість необхідних екосистемних послуг.

Таким чином, слід невідкладно змінювати підходи до управління системами зрошувального землеробства. На нашу думку, саме запровадження екосистемного підходу під час запланованої нині в Україні інноваційної модернізації управління іригаційними комплексами дасть змогу забезпечити збереження та стале відтворення агроекосистем, а також розвиток соціально-культурного і біологічного різноманіття зон зрошення.

Екосистемний підхід (ЕСП) за визначенням Конвенції про біологічне різноманіття (1992 р.) є стратегією комплексного інтегрованого управління земельними, водними і біологічними ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі. Він базується на застосуванні відповідних наукових методологій, орієнтованих на різні рівні біологічної організації, яка охоплює основні процеси, функції, зв'язки та взаємодії між організмами та їх середовищем. ЕСП визнає, що люди з їх соціокультурним різноманіттям є невід'ємним і активним компонентом екосистем. Таким чином, застосування екосистемного підходу забезпечує збалансоване рішення всіх трьох основних завдань Конвенції: збереження, сталого використання та справедли-

вого і рівного розподілу всіх вигод від використання генетичних ресурсів. Переважна спрямованість підходу на структуру, процеси, функції і взаємозв'язки всередині екосистеми узгоджується із самим визначенням екосистеми, наведеним у ст. 2 згадуваної Конвенції: «Екосистема означає динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів та їх неживого оточення, взаємодіючих як єдине функціональне ціле». Термін «екосистема» необов'язково має відповідати поняттям «біом» або «екологічна зона», водночас може бути віднесений до будь-якої функціонуючої одиниці будь-якого масштабу. Насправді, масштаби аналізу та діяльності повинні визначатися значенням вирішуваної проблеми. При цьому об'єктами можуть стати, наприклад, ділянка ґрунту, ставок, ліс, біом або ціла біосфера [2]. У нашому випадку йтиметься про зони та масиви зрошуваних агроландшафтів.

Слід зазначити, що екосистеми (у тому числі зрошувані) – це не просто спільноти взаємодіючих організмів та фізичного середовища, в якому вони живуть, а вони також:

- поєднані з органічними та неорганічними речовинами та природними силами, які взаємодіють і постійно змінюються;
- складно сплетені разом харчовими ланцюгами та живильними циклами;
- спільно живуть довше, ніж їхні окремі частини;
- складність та динамічність сприяють їх продуктивності, але роблять їх важко керованими.

Принципове визнання динамічності та складності екосистем є основою екосистемного підходу, яка спрямована на опис та розуміння екосистемних процесів, що будуть інформувати інститути виробничих ресурсів. Це вимагає розуміння і відображення цієї складності та динамізму не лише в установах, які займаються питаннями навколишнього середовища, а й у соціальних установах у цілому, насамперед у тих, які проектують та експлуатують гідромеліоративні системи, а також управляють процесами у зрошувальному землеробстві. Крім того, основу ЕСП становить новий інтегрований підхід, що передбачає постійне всебічне розуміння суті екосистем, продуктів та послуг, які вони надають, а також підтримку, за участі людей, їх продуктивності [3].

Основними елементами та вимогами підходу є: ідентифікація та опис екосистем зони зрошення (ієрархія, елементи, структура та процеси, межі); оцінка цілісності, продуктів та послуг (потенціал екосистеми); визначення цілей екосистеми; адаптивне управління і моніторинг.

Адаптивне (гнучке) управління системою зрошувального землеробства має враховувати як комплексну і динамічну природу екосистем, так і відсутність повного розуміння механізмів їх функціонування. Процеси в екосистемах часто не мають лінійного характеру, а їх результати нерідко бувають відстроченими, у результаті чого відсутність суворих закономірностей може створювати певну неясність або приводити до несподіваних результатів. Управління системами має бути достатньо гнучким, щоб вчасно реагувати на виникаючі труднощі і використовувати у своїй тактиці елементи «навчання в процесі роботи». У низці ситуацій деякі заходи можуть проводитися навіть тоді, коли остаточний зв'язок причини і наслідків ще науково не встановлено.

Нижче наведені 12 загальновідомих принципів екосистемного підходу [2], дещо скоригованих з урахуванням стану та цілей іригації.

Вони взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, а тому у зрошуваному землеробстві мають застосовуватися як єдине ціле. За сучасних умов нами вбачається така реалізація цих принципів:

Принцип 1. Завдання управління земельними, водними і біологічними ресурсами визначається суспільством.

Реалізація: Різні верстви суспільства розглядають екосистему зони іригації з позиції більшого задоволення власних економічних, соціальних, культурних, комунальних та інших потреб. Місцеве населення та територіальні громади, які є споживачами екосистемних послуг, також є зацікавленими сторонами, права яких мають бути враховані. У процесі управління присвоєнням спільних [4], як природних, так і штучних, ресурсів слід урахувати, що культурне і біологічне різноманіття є центральними складниками екосистемного підходу. При цьому консолідований вибір громади слід виражати максимально чітко. Екосистема зрошуваного землеробства повинна управлятися з урахуванням її дійсної (передбаченої проектом) цінності, справедливо та на рівних умовах для отримання як матеріальних, так і нематеріальних вигод.

Принцип 2. Управління екосистемою зони зрошення має бути максимально децентралізованим.

Реалізація: Для забезпечення стійкого росту продуктивності, ефективності і справедливості розподілу та присвоєння ресурсів нова система управління іригаційним землеробством України має бути максимально децентралізованою, особливо на локальному рівні.

Інноваційне управління має охоплювати всі зацікавлені сторони та збалансовувати інтереси місцевих громад із більш масштабними інтересами суспільства. Новостворені асоціації агроводокористувачів (АВК) та недержавні організації постачальників водогосподарських послуг (ПВП), їх об'єднання повинні забезпечити нарощування обсягів корисного використання місцевих ресурсів, знань і практичного досвіду. Розміщення новостворених органів управління безпосередньо всередині самої екосистеми дасть змогу підняти рівень відповідальності й оптимізувати підзвітність.

Принцип 3. Органи управління екосистемами повинні враховувати вплив своєї діяльності (дійсний чи можливий) на суміжні або будь-які інші екосистеми.

Реалізація: Новостворені організаційні структури мають забезпечити своєчасне й якісне оцінювання вже відомих, а також непередбачуваних утручань іригації в інші екосистеми. У разі необхідності новостворені керівні органи згаданих вище корпоративних структур мають приймати компромісні рішення, щоб запобігти чи нівелювати можливі негативні впливи.

Принцип 4. Під час визначення можливих позитивних результатів управління екосистемами, як правило, має розглядатися в економічному контексті. Будь-яка така програма управління екосистемою повинна:

- а) усувати диспропорції в структурі ринку, які негативно впливають на біологічне різноманіття;*
- б) надавати стимули для збереження біорізноманіття і сталого користування;*
- в) переважно зосереджувати всі витрати і вигоди всередині самої екосистеми.*

Реалізація: Як відомо, гідромеліоративні заходи в цілому та іригація зокрема несуть постійну загрозу навколишньому середовищу. В економічному контексті дана екосистема втрачає

не лише в результаті уже відомих різноманітних ґрунтових і водних трансформацій, а й унаслідок ринкових коливань, коли для отримання більшої додаткової вартості порушуються сівозіміна та технологія обробітку, використовують монокультури, не дотримуються норми та режим зрошення тощо. Зважаючи на це, необхідно на законодавчому рівні запровадити результативні стимули і санкції, які б давали змогу забезпечувати в зонах зрошуваного землеробства якісне надання всіх можливих екосистемних послуг та зосереджувати всі цільові витрати і одержувані вигоди всередині самої екосистеми. Впорядкування стимулюючих інституцій дасть змогу присвоювачам ресурсів отримувати переваги і забезпечить фінансову відповідальність для тих, хто генерує екологічні витрати.

Принцип 5. Першочерговим завданням є збереження структури і функцій екосистеми для підтримки екосистемних послуг.

Реалізація: Функціонування і стійкість екосистеми іригаційного землеробства мають визначатися якістю внутрішніх та зовнішніх зв'язків між біологічними видами, всередині них та між ними, а також неживим їх оточенням, фізичною і хімічною взаємодією з навколишнім середовищем. Збереження, а подекуди й відновлення присвоювачами ресурсів цих взаємозв'язків в умовах іригації має набагато вагомніше значення для стійкості природного середовища та його біорізноманіття, ніж проста охорона ґрунтів, вод і окремих видів.

Принцип 6. Управління екосистемами має здійснюватися тільки у межах природного функціонування.

Реалізація: Під час оцінки управління екосистемою зони зрошення особливу увагу слід приділяти тим факторам навколишнього середовища, які обмежують її природну продуктивність (родючість ґрунту, якість поливної води), структуру, функціонування та різноманітність. Також необхідно адекватно враховувати, що стійкість екосистеми різною мірою піддається впливам тимчасових, непередбачених або штучно створених факторів. Такі виклики, як обмеженість водних ресурсів, зміна клімату, недотримання вимог (принципів) «доброї сільськогосподарської практики», виводять управління екологічною системою за межі її проектного функціонування.

Принцип 7. ЕСП вимагає відповідних просторових і часових вимірів.

Реалізація: Екосистемний підхід до управління зрошуваним землеробством має проводитися у таких просторових та часових вимірах, які забезпечують більшу продуктивність агрокультур за менших витрат поливної води й енергії. Параметри якості управління повинні визначатися на практиці присвоювачами ресурсів, органами управління екосистемою, вченими, місцевою громадою. Там, де це доцільно, слід активно сприяти зміцненню міжзональних взаємозв'язків, урахувати ієрархічну природу біологічного різноманіття зони зрошення, яке характеризується підтримкою взаємодії та інтеграції на генному (нові сорти і гібриди), видовому (нові адаптовані культури) і екосистемному (різні способи співіснування і взаємозалежності видів) рівнях.

Принцип 8. З огляду на мінливість часових характеристик і можливості відстрочених наслідків, властивих екосистемним процесам, цілі управління екосистемою повинні бути довготривалими.

Реалізація: Процеси в екосистемі зони іригації характеризуються мінливістю часових параметрів і наявністю відстрочених прямих та побічних

ефектив, що суперечить раціональній суті мотивації присвоювачів ресурсів стосовно переваги отримання миттєвої вигоди перед довгоочікуваною. Отже, основні і побічні цілі управління екосистемою зони зрошення мають формуватися всіма зацікавленими сторонами консолідовано і на довготривалу перспективу.

Принцип 9. *Під час управління екосистемами слід враховувати неминучість змін.*

Реалізація: Як АВК, так і ПВП у процесі управління повинні зважати на те, що екосистема зони зрошеного землеробства перманентно трансформується, включаючи видовий склад, структуру та чисельність популяцій. Окрім того, а також властивої для даної системи динаміки змін вона схильна ще й до впливу цілої низки непередбачених чи невідомих чинників як антропогенного або біологічного походження, так і факторів навколишнього середовища. Доцільно також враховувати, що традиційні несприятливі впливи можуть мати суттєве значення для структури і функціонування не лише певної системи зрошеного землеробства, а й суміжних екосистем; зважаючи на це, їх слід підтримувати або відновлювати. Водночас екосистемний підхід передбачає адаптивне (гнучке) управління, яке ґрунтується на прогнозуванні й пристосованості до можливих змін та небажаних процесів. При цьому будь-які управлінські рішення, що заздалегідь визначають і оцінюють наслідки, повинні прийматися виважено та пропонувати дієві заходи для вчасного пом'якшення негативних довгострокових впливів, таких, наприклад, як зміна клімату.

Принцип 10. *ЕСП повинен бути спрямований на досягнення адекватної рівноваги та інтеграції між збереженням і використанням біорізноманіття.*

Реалізація: Біологічне різноманіття зони зрошеного землеробства, крім своєї безпосередньої природної цінності, відіграє ключову роль у здійсненні функцій екосистеми та виконанні інших процесів, від яких у кінцевому підсумку залежить економічний і соціальний результат діяльності аграріїв та рівень життя інших членів громади. У минулому існувала практика поділу керованих компонентів біологічного різноманіття на тих, які охоронялися, і тих, що охороні не підлягали. Проте за сучасних умов гостро назріла необхідність застосовувати більш гнучкі, інноваційні стратегії управління, коли використання та збереження ресурсів розглядаються в єдиному контексті й увесь комплекс заходів застосовується незалежно на всьому шляху – від природних екосистем, які знаходяться під суворою охороною (наприклад, заповідник Асканія Нова) і до зрошуваних агро-екосистем, створених присвоювачами ресурсів.

Принцип 11. *ЕСП має враховувати будь-які форми відповідної інформації, включаючи наукові дані і місцевий досвід, нововведення і практичні методи.*

Реалізація: Стратегії управління екосистемою зони іригаційного землеробства мають формуватися на основі висновків теоретичних досліджень і емпіричного досвіду зацікавлених сторін та з використанням будь-якої корисної інформації стосовно його інноваційного розвитку. При цьому вся відповідна інформація повинна бути доведена до всіх зацікавлених сторін та виконавців. Водночас, відповідно до Конвенції про біологічне різноманіття (ст. 8j) та законодавства України, слід забезпечувати повагу, збереження і підтримку знань, нововведень, а також використання практики міс-

цевих громад, яка заохочує присвоювачів ресурсів до спільного, на справедливій основі користування тими вигодами, що генеруються із використанням таких знань, нововведень і практики [5]. В основі керівних рішень мають бути чіткі посилання, що сформовані на основі наявних знань і побажань зацікавлених сторін.

Принцип 12. *Екосистемний підхід повинен об'єднувати всі зацікавлені верстви суспільства і наукові галузі.*

Реалізація: Як показує досвід, проблема управління екосистемою зони іригації є комплексною, з великою кількістю взаємозв'язків, побічних впливів і точок прикладання. Саме тому для її вирішення слід залучати весь обсяг необхідних різногалузевих знань, а також зацікавлених виконавців на місцевому, регіональному, державному і подекуди міжнародному рівнях.

Нині загально визнано, що зрошуване землеробство генерує більше послуг, аніж просто виробництво необхідних харчових продуктів. Штучно зволожені поля є частиною агроекосистеми, в якій органічно поєднано певну територію, аграрне виробництво (як рослинництво, так і тваринництво) та різні практики управління. При цьому виконується ціла низка корисних для людей функцій, які визначають як екосистемні послуги (ЕП). Такі екологічні сервіси (рис. 1), крім *забезпечуючих* функцій (виробництво продукції, подача води на інші, крім зрошення, потреби тощо), виконують *регулюючі* (поглинання вуглецю, підтримка біорізноманіття, поповнення підземних вод, боротьба з ерозією ґрунтів та ін.) та задовольняють *соціально-культурні* потреби (естетичні, освітні, рекреаційні, екотуристичні тощо). Є також четверта група це – *підтримуючі* (ґрунтоутворення, кругообіг поживних речовин та води, фотосинтез), які необхідні для збереження інших згаданих вище послуг. Останні відрізняються від трьох попередніх категорій (забезпечуючих, регулюючих, соціально-культурних екосистемних послуг) тим, що їх вплив на людей є непрямим або ж здійснюється протягом дуже тривалого періоду, тоді як дії наведених груп сервісів мають відносно безпосередні і короточасні впливи на споживачів.

Разом із тим зрошуване землеробство продукує також і негативні (некорисні) впливи на суміжні екосистеми, оскільки вони піддаються більшому забрудненню, виснаженню водних ресурсів в інших місцях та в кінцевому підсумку має місце відмова в обслуговуванні інших категорій населення.

На думку окремих учених, екосистемні послуги доцільно визначати як економічні вигоди, які отримують господарюючі суб'єкти від використання наявних функцій екосистем, а також таких, що утворюються в результаті генерування, відновлення, підтримки, регулювання екосистемних процесів, які формуються в результаті цілеспрямованої діяльності тих або інших суб'єктів господарювання різних форм власності та рівнів ієрархічного управління [6].

Поряд із цим згадані автори зазначають, що більшість визначень ЕП за сучасних умов потребує проведення економічної (вартісної) ідентифікації екосистемних послуг. Оцінку економічної вартості послуг екосистем визначають за допомогою таких загально відомих методів:

Метод прямого ринкового оцінювання – визначення вартості екосистемних послуг (товарів) на основі реальної ціни на ринку. Переважно застосовують для оцінки товарів та культурних послуг (наприклад, рекреація).

Методи непрямого ринкового оцінювання – застосовуються в умовах відсутності ринків на певні товари або послуги екосистем. При цьому є методи оцінки, які застосовуються для визначення готовності платити чи готовності прийняти відповідну компенсацію за отримання або втрату певної послуги. До них належать:

- метод запобіжних витрат: деякі ЕП надають допомогу громадам уникнути витрат, які б вони могли понести у разі відсутності даних послуг, наприклад боротьба з повенями;

- метод альтернативної вартості чи вартості заміни, коли деякі сервіси можуть бути замінені системами, що штучно створюються людиною, наприклад природна переробка відходів болотистими місцевостями може бути (частково) замінена дорогими штучними системами очищення;

- метод факторного доходу: окремі послуги екосистем збільшують доходи, наприклад природне поліпшення якості води підвищує комерційну вигоду рибальства, водночас збільшуючи доходи рибалок

- метод витрат на подорожі: споживання деяких послуг екосистем потребує переміщення, а отже, витрати на подорож можуть відображати вартість даної послуги в коштах, які одержувачі сервісу готові витратити на цю поїздку;

- метод гедоністичного ціноутворення, коли вартість екопослуг може бути відображена у ціні, яку індивідууми готові платити за пов'язані з ними блага, адже, наприклад, вартість житла біля водойми зазвичай є більшою, ніж за ідентичне помешкання біля менш привабливих краєвидів.

Метод умовного оцінювання – за допомогою побудови гіпотетичного сценарію на основі результатів анкетного опитування респондентів, наприклад стосовно готовності платити за поліпшення якості води в джерелі зрошення (річці чи озері), щоб вони могли насолоджуватися плаванням чи рибальством.

Метод групового оцінювання – передбачає створення експертної групи.

Слід зазначити, що регулюючі і соціально-культурні ЕП хоча певною мірою і впливають на індивіда, все ж погано піддаються оцінюванню, як фізичному, так і економічному, а тому рідко з'являються на ринку.

Отже, оплата екосистемних послуг у зрошувальному землеробстві об'єднає ринково зорієнтовані інструменти, щоб схилити агроводокористувачів до такого господарювання, яке підтримає або збільшить потік цих сервісів та дасть змогу уникнути діяльності, що завдає шкоди довкіллю. Надання громадам таких послуг запобігає, обмежує, мінімізує чи коригує екологічні збитки, які завдані водним ресурсам, повітрю, ґрунтам, а також інші проблеми, які пов'язані з необхідністю забезпечити функціонування екосистем і ландшафтів.

Економічна оцінка екопослуг, продукованих або зруйнованих зрошуваним землеробством, необхідна, насамперед, для визначення політики дизайну та забезпечення товаровиробникам (присвоєвачам ресурсів) стимулів отримувати більш

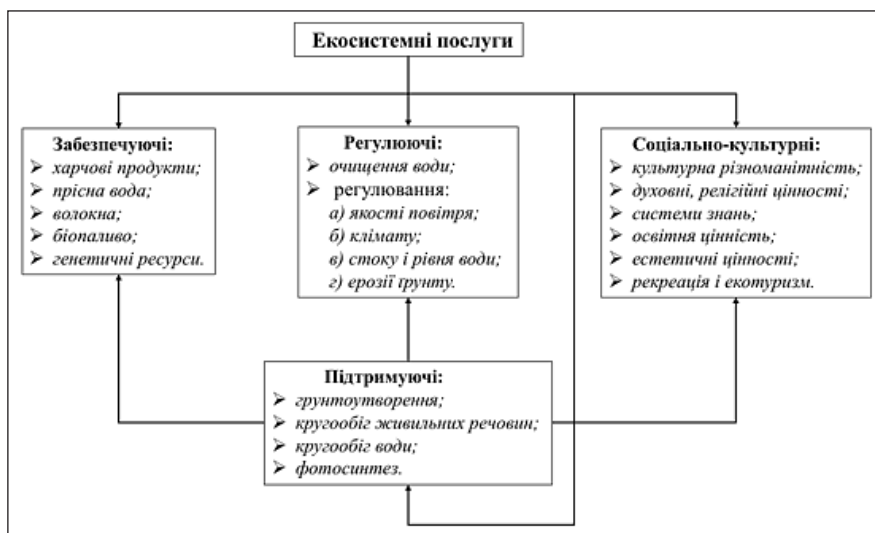

Рис. 1. Екосистемні послуги зрошувального землеробства

Джерело: сформовано автором на основі [7]

збалансований набір послуг. Разом із тим проектування облікової політики стосовно екосистемних послуг у сільському господарстві є складним завданням. Суто економічний підхід змушений максимізувати загальну вартість, генеровану агро-екосистемою, в якій всі послуги – й ті, що реалізуються на ринку, й ті, що ні, – є економічно цінними. Проте політики (проектанти, дизайнери) мають бути зацікавлені у своєчасному визначенні, хто є дійсним бенефіціаром різних послуг зрошуваних агроекосистем.

Загалом під час визначення ролі екосистемних сервісів у поліпшенні політики господарювання, використання земельних і водних ресурсів виявлено два види проблем. Перший стосується труднощів вартісної оцінки тих екопослуг, які не обмінюються на ринках. Другий стосується потенційних скритих перепон під час використання цих економічних оцінок для розроблення нових правил (інституцій) [8]. Вартість ринкових товарів (послуг) визначити легко, оскільки функція попиту виявляє споживчі переваги для різних пропозицій. Вартість неринкових ЕП, як зазначалося вище, обчислюється з урахуванням готовності споживачів платити за позитивні послуги та їх готовності до прийняття компенсації за негативні послуги. При цьому на основі вже виявлених або заявлених способів виявлення переваг можуть бути використані різні методи економічної оцінки (такі як метод подорожчання (факторного доходу), або ж метод гедонічного ціноутворення (ціни задоволення) для перших послуг, а також умовне оцінювання або моделювання дискретного вибору для останніх). Вибір методу залежатиме також від виду послуг, що підлягають оцінюванню (наприклад, метод витрат на подорожі є більш підходящим для оцінки значень рекреаційних ресурсів).

Проте використання зазначених методів переваг ускладнює агрегацію (об'єднання в одну систему) ЕП на регіональному чи національному рівні, тому що вони формуються на сильних поведінкових припущеннях стосовно того:

- а) чи споживачі здатні і готові замінити одну послугу на іншу або екосистемні

- сервіси на грошову компенсацію (зменшення однієї послуги може бути компенсовано збільшенням іншої або грошовою компенсацією);

- б) чи добре одержувачі ознайомлені із послугами;

в) що респонденти можуть мати певний стратегічний інтерес і тому будуть готові платити за послуги більше;

г) що існує відомий ефект масштабу, коли запитують людей про їх готовність платити за сервіс (тобто якщо вони певною мірою готові платити за безпеку певної зони, то вже не будуть платити подвійну суму за її подвоєну площу).

Під час проектування політики управління з урахуванням вартості неринкових екосистемних послуг, генерованих зрошуваним землеробством, виникнуть ще деякі важливі проблеми.

По-перше, іригаційні агроекосистеми виробляють різні поєднання послуг та нанесення шкоди залежно від їх розташування та цілей, які переслідують товаровиробники. При цьому можна спостерігати різні варіанти асоціювання екослуг: найчастіше надання однієї конкретної послуги забезпечується за рахунок інших сервісів (наприклад, збільшення виробництва харчової продукції на зрошуваному масиві переважно пов'язане зі зменшенням біорізноманіття та зростанням забруднення). У таких випадках важливими є компроміси між конкуруючими екосистемними послугами, які можуть змінюватися у просторі. Проте в інших варіантах відбувається синергія між двома або більшим числом сервісів, які спільно генеруються зрошуваними агроекосистемами (наприклад, привабливим агроландшафтом та виробництвом харчових продуктів).

По-друге, хоча проведення економічної оцінки й надає послугам грошову вартість (незалежно від способу їх отримання), та все ж дизайнери повинні знати, які послуги зможуть надаватися однаковими екосистемами за різних сценаріїв управління. Так, оцінка екосистеми як джерела чи сховища ресурсів є недостатньою, оскільки одне й те ж саме джерело ресурсів може надавати різноманітні послуги (візьмемо машину до і після аварії: вони мають однаковий ресурсний запас, але зламана машина вже не зможе виконувати функції, як раніше). Оскільки нас цікавлять функції, а не джерело, потрібні будуть певні важливі зусилля, щоб зрозуміти взаємозв'язок між конфігурацією агроекосистем і генерацією ЕП.

По-третє, помилково вважати, що певна послуга надається лише зрошуваним сільським господарством, адже фактично її можливо отримати і через інші види землекористування. Наприклад, рисові чеки заряджають водоносні горизонти або можуть бути використані як зони розширення для пом'якшення шкідливих наслідків повені; однак інші природні угіддя (наприклад, водно-болотні) можуть виконувати ті ж самі функції, забезпечуючи додаткові екологічні послуги (збільшення біорізноманіття). Плата виробникам рису за користування гектаром, оскільки вони переважно за власний кошт поповнюють водоносні горизонти, збільшили б стимули для вирощування цієї культури на територіях, що попередньо функціонували як природні водно-болотні угіддя [8].

Слід, на нашу думку, враховувати, що екосистемний підхід в іригаційному землеробстві не підмінить собою інші стратегії управління і збереження біорізноманіття в зонах зрошення, таких, наприклад, як розміщення поряд біосферних заповідників, заказників, програм із збереження окремих видів, а також інших заходів, які доцільно здійснювати в рамках національної стратегії і законодавчих вимог.

Висновки. Отже, екосистемний підхід та економічне оцінювання неринкових екосистемних послуг має стати важливим інструментом інноваційного розвитку управління зрошуваним землеробством України, який дасть змогу зацікавленим сторонам забезпечувати оптимальний баланс між виробництвом харчових продуктів та наданням іригаційними системами інших важливих екологічних сервісів. На емпіричному рівні це передбачає вищий рівень узгодженості між інституціональними та екологічними проблемами, а також спрямованими на вирішення проблем сталого розвитку стратегіями управління. Водночас ЕСП повинен сприяти швидшій інтеграції всіх інших підходів та методів для ефективного вирішення комплексних проблем навколишнього середовища. Єдиного напрацьованого і перевіреного шляху втілення екосистемного підходу в меліоративному землеробстві поки що не існує, отже, результатом значною мірою буде залежати від усвідомлення та своєчасної й якісної реалізації даної стратегії, будь то місцевий, регіональний чи національний рівні.

Список використаних джерел:

1. Трегобчук В.М. Экономико-экологические проблемы гидромелиорации / В.М. Трегобчук ; АН УССР. Ин-т экономики ; отв. ред. А.М. Онищенко. – [б. м.] : Наукова думка, 1990. – 208 с.
2. Report of the fifth meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-03-ru.doc>.
3. R.Noble Malabed. Ecosystem Approach and Inter-Linkages: A Socio-Ecological Approach to Natural and Human Ecosystem [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.unu.edu/inter-linkages/docs/DiscussionP/2001_05_Jong.pdf.
4. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / Е. Остром ; пер. з англ. Т. Монтян. – К. : Наш час, 2012. – 398 с.
5. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
6. Мішенін Є.В. Розвиток ринку екосистемних послуг як напрям посткризового зростання економіки України / Є.В. Мішенін, Н.В. Олійник // Механізми регулювання економіки. – 2010. – Т. 3. – № 3. – С. 104–117.
7. Ecosystems and human well-being : a framework for assessment / Millennium Ecosystem Assessment ; authors, Joseph Alcamo [et al.] ; contributing authors, Elena M. Bennett [et al.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pdf.wri.org/ecosystems_human_wellbeing.pdf.
8. Value of Ecosystem Services provided by Irrigated Agriculture. Jourdain Damien and Sylvie Morardet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icid.org/icidnews_15_4.pdf.
9. Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2004) The Ecosystem Approach, (CBD Guidelines) Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity. – 50 p.
10. Меліорація ґрунтів (систематика, перспективи, інновації) : [колективна монографія] / За ред. С.А. Балюка, М.І. Ромащенко, Р.С. Трускавецького. – Херсон : Гринь Д.С., 2015. – 668 с.
11. Вожегова Р.А. Стан та перспективи розвитку зрошення на півдні України / Р.А. Вожегова // Зрошуване землеробство. – 2010. – Вип. 54. – С. 3–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zz_2010_54_3.

Нечипоренко А. Н.

Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

РОЛЬ ЭКОСИСТЕМНОГО ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ ОРОШАЕМЫМ ЗЕМЛЕДЕЛИЕМ

Резюме

В статье исследовано потенциальную роль экосистемного подхода в инновационном развитии управления орошаемым земледелием. Приведены возможные направления реализации принципов экосистемного подхода для обеспечения эффективного функционирования ирригационно-мелиоративного комплекса Украины. Раскрыта суть экосистемных услуг, показана их классификация при проведении гидромелиоративных мероприятий. Освещены методы экономической оценки экологических сервисов и возможные проблемы при определении их роли в улучшении политики использования земельных и водных ресурсов.

Ключевые слова: экосистемный подход, адаптивное управление, орошаемое земледелие, экосистемные услуги, стоимостная оценка.

Nechyporenko O. M.

National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economy»

THE ROLE OF ECOSYSTEM APPROACH IN IRRIGATED AGRICULTURE MANAGEMENT

Summary

The article explores the potential role of ecosystem approach in innovation development of irrigated agriculture management. There are shown possible directions of implementation of ecosystem approach principles in order to ensure effective functioning of the irrigation and meliorative complex of Ukraine. The essence of ecosystem services and their classification during hydro-reclamation activities are described in the article together with the methods of economic evaluation of environmental services and possible problems in determining their role in improving their usage politics of land and water resources.

Key words: ecosystem approach, adaptive management, irrigated agriculture, ecosystem services, valuation.

УДК 334.7

Скороход І. П.

Черноус Д. І.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Здійснено аналіз економічного змісту соціального підприємництва в умовах соціалізації економіки. Досліджено економічний зміст соціального підприємництва, історію розвитку категорій «людський капітал» та «соціальна людина», особливості взаємодії соціальної та економічної сфер. Обґрунтовано основні шляхи підвищення ролі соціального підприємництва в сучасних умовах.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціалізація економіки, соціальна сфера, економічна сфера, людський капітал.

Постановка проблеми. На сьогодні світ стикається з багатьма гострими проблемами в економічній, соціальній, екологічній сферах. Техногенні та природні катастрофи, глобальне потепління, економічна нерівність, бідність, стан здоров'я населення, зростаючі соціальні потреби, нестійкий розвиток підприємств – це лише окремі з них.

Питання соціального підприємництва привертає увагу науковців та практиків на фоні сучасного загострення багатьох проблем, ставши новою течією підприємницького мислення. Багато урядових та приватних зусиль не виправдовують очікувань суспільства, особливо у періоди скорочення державних видатків на соціально-економічні програми, тоді як, соціальне підприємництво поєднує ділову винахідливість з власними матеріальними ресурсами, виступаючи механізмом виявлення та вирішення окреслених проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність і зміст підприємництва здавна привертає увагу дослідників, зокрема у роботах П. Друкера, К. Маркса, А. Сміта, Й. Шумпетера підприємництво розглядається як у загальнотеоретичному, так і в практично-функціональному плані. Сучасні автори – О. Амосов, В. Бакуменко,

З. Варналій, І. Герчикова, В. Гриньова, А. Дегтяр, О. Кірш, О. Кужель, В. Ляшенко, М. Надолішній – розглядають питання щодо формування підприємницького середовища, державних і регіональних програм його підтримки, досліджують окремі фактори сприяння розвитку підприємництва. Вагомий внесок у дослідження соціальних аспектів підприємництва внесли вчені А. Арапетян, О. Архипчик, О. Бігняк, В. Бобров, Г. Ососька, Д. Розенберг, О. Сандакова, Е. Уткін та ін.

Виділення невирішеної проблеми. Як свідчить аналіз наукових публікацій, погляди економістів щодо визначення сутності та класифікаційних ознак соціального підприємництва різняться, тому питання визначення сутності категорії соціального підприємництва потребує подальшого розгляду.

Мета статті. Метою дослідження є визначення сутності соціального підприємництва як інноваційного явища, притаманного розвиненій економіці.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво почало стрімко розвиватись та стало об'єктом наукових досліджень наприкінці 1980-х рр. в Італії завдяки поширенню кооперативного руху. Так, на законодавчому рівні було врегульовано роботу соціальних кооперативів,